

Ētikas un tiesību dimensija pacientu un ārstniecības personu attiecībās

Mūsdienu medicīna ir ļoti sarežģīta un daudzšķautņaina. Tā balstās ne tikai nozares profesionālajos standartos, tehnoloģiskajā attīstībā un klīniskos pētījumos nostiprinātās atziņās, bet arī tiesībās un morālē. Satversmes 111. pantā nostiprinātās tiesības uz veselību cita starpā nozīmē, ka pacientam ir tiesības uz ārstniecības pakalpojumiem, kas ir ne tikai tiesiski un kvalitatīvi, bet arī nav pretrunā ar medicīnas ētikas normām.

Mediķu profesionālajās rokās ir cilvēku veselība un dzīvība. Steidzīgā un komplicētā mūsdienu dzīves realitāte no mediķiem nereti prasa ne tikai augsti profesionālu, bet arī ātru rīcību, pieņemot būtiskus un pat izšķirošus lēmumus pacientu dzīvē. Līdz ar to veselības aprūpe kvalificējas kā augsta riska nozare. Tas ārstniecības personai izvirza īpaši augstus profesionālos standartus gan kvalifikācijas un zināšanu, gan pieredzes un atbildības ziņā. Taču, neskatoties uz to, medicīnā tāpat kā citās augsta riska nozarēs, notiek negadījumi un tiek pieļautas gan profesionālas, gan ētiskas kļūdas. Taču ne vienmēr tas ir saistīts ar nekompetenci vai profesionālu nolaidību. Iemesls var būt tīri cilvēcisks un slēpties vienkāršā komunikācijas kļūmē, kā rezultātā ir radies aizvainojums vai kaitējums, kas eventuāli eskalējies līdz juridiskiem pārsūdzību procesiem un apstākļu izvērtēšanai.

Lai novērstu kļūdas, mazinātu negadījumu iespējamību un sniegtu garantiju, ka pacients, vērsoties pēc palīdzības pie mediķiem, saņems augsti kvalificētu un profesionālu palīdzību, ārējos tiesību aktos un medicīnas iestādes iekšējos normatīvajos aktos ir ietvertas prasības un standarti veselības aprūpes pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanai, mehānismi strīdīgu apstākļu pārbaudei, kā arī atbildība pārkāpumu gadījumā. Ņemot vērā to, ka pacients un ārstniecības personas veselības aprūpes procesā parasti nav līdzvērtīgās pozīcijās, pacients ir mazāk aizsargāts attiecībās gan ar ārstu, gan ar medicīnas iestādi. Līdz ar to konstitucionālā ranga tiesības uz veselību un pacienta tiesības kopsakarā ar pierādījumos balstītiem medicīnas principiem un ētikas normām sniedz šajās attiecībās gan juridisku, gan psiholoģisku, gan emocionālu nolīdzsvaroju.

Tiesībsarga birojā saņemtie iesniegumi par iespējamiem tiesību uz veselību pārkāpumiem parasti līdz ar pacientu tiesību problēmjautājumiem bieži ietver arī

sūdzības par faktiskiem vai šķietamiem medicīnas ētikas pārkāpumiem. Šādos iesniegumos gan burtiski izlasāmi, gan starp rindām ielasāmi tādi vārdi kā: “neiedziļinājās”, “neuzklaustīja”, “neuztvēra nopietni”, “nesajuta”, “apšaubīja”, “nesaprata”, “ignorēja”, “nepaskaidroja”, “nepajautāja”, “nebrīdināja”, “domāja, ka es to jau zinu” u.tml. Minētais nesusaucas ar Pacientu tiesību likumā nostiprināto ārstniecības personas un pacienta “saskarsmes standartu”. Proti, Pacientu tiesību likuma 5.panta otrā daļa noteic, ka pacientam ir tiesības uz laipnu attieksmi, kvalitatīvu un kvalificētu ārstniecību neatkarīgi no viņa slimības rakstura un smaguma. Turklāt šī likuma 4.panta piektā daļa paredz, ka informācija sniedzama pacientam saprotamā formā, izskaidrojot medicīniskos terminus un ņemot vērā pacienta vecumu, briedumu un pieredzi. Līdz ar to situācijās, kad nepārprotami ir izzudis balanss starp uzvedības principu satvaru, kam nav vienotas tiesiskas reglamentācijas, un standartiem, kas juridiski un morāli ir sagaidāmi no ārstniecības personas, aktualizējas jautājums, kur pacienta un ārstniecības personas attiecībās ir tā traušlā robeža, kad iespējams empātijas trūkums, rutīna vai profesionālais nogurums rada komunikācijas kļūmi, kas eventuāli pārtop iespējamā medicīnas ētikas vai tiesību uz veselību pārkāpumā. Vai to ir iespējams juridiski ietekmēt, lai pēc iespējas mazinātu šādas situācijas? Lai atbildētu uz šiem jautājumiem ir jāielūkojas medicīnas ētikas paradigmā un tās korelācijā ar pacienta un ārstniecības personas attiecību tiesisko dimensiju.

Par medicīnas ētiku tiek uzskatīta profesionālā ētika, kas nosaka ārstu un pacientu attiecību morālos pamatprincipus un vērtības. Tā ietekmē ārstu profesionālo uzvedību, atbildot uz jautājumu, kādi principi, morālās normas un vērtības ir pieņemamas un/vai obligātas.¹ Vērtībām, tāpat kā principiem, ir intensitātes dimensija konkrētajā sistēmā. Medicīnas ētikā dominē četri pamatprincipi: personības autonomijas princips, nekaitēšanas princips, laba darīšanas princips un taisnīguma princips.² Tie ir savstarpēji saistīti kā papildinoši principi, jo īstenojot laba darīšanu, nevar ignorēt pārējos principus. Katrs no šiem principiem ir nozīmīgs ārsta un pacienta attiecību veidošanā, jo sekmē pacienta uzticēšanos un paļāvību ārstam, ticot un paļaujoties, ka viņa profesionālā kompetence, zināšanas, pieredze un rīcība kalpos pacienta veselības labumam. Parasti šie un tiem līdztekus esošie citi medicīnas ētikas pamatprincipi un vērtības rakstītā veidā ir apvienoti ētikas kodeksos (profesionālo biedrību vai ārstniecības iestāžu ētikas kodeksos un ārstniecības iestādes iekšējos darba kārtības noteikumos), lai tie kalpotu par vadlīnijām ētiskai attieksmei pret pacientiem, viņu piederīgajiem, kolēģiem un sadarbības partneriem. Taču praksē par to eksistenci un kodifikāciju nereti atceras divos gadījumos –

---

¹ <https://enciklopedija.lv/skirklis/61167>

² Turpat.

pirmkārt, uzsākot darba attiecības ārstniecības iestādē, kad mediķim ir formāli jāparakstās par iepazīšanos ar tiem, un situācijā, kad jau ir noticis iespējams pārkāpums, ir saņemta sūdzība no pacienta vai tuviniekiem, notiek apstākļu izmeklēšana un vērtēšana.

Ja vērtības ir pašsaprotamas, parasti tās nav nepieciešams fiksēt normatīvi. Ideālā situācijā vērtības darbojas neapzināti, par tām, līdzīgi kā par gaisu, kuru elpojam, ikdienā nedomājam. Jo neapzinātākas ir vērtības, jo tās ir spēcīgākas. Ja par tām ir jārunā, tad nozīmē, ka tās nestrādā, jo refleksijas par vērtībām jau nozīmē vērtību krīzi.³

Ar medicīnas ētiku sargātās vērtības ir objektīvi konstatējams fenomens arī tiesību sistēmā, jo vērtības ir tiesību sistēmas pašā pamatā, uz tām balstās tiesību principi, kas normatīvi pasaka, kas jādara. Taču ne visiem tiesību principiem, arī tiem, kuru spoguļattēls ir skaidri saredzams medicīnas ētikā, ir paredzētas sankcijas. Līdz ar to ievērot tiesību un medicīnas ētikas principus (vērtības) ir gan tiesisks, gan profesionāls, gan morāls pienākums. Ētikas normu pierakstīšana un kodificēšana nemaina ētikas normu spēku, taču palīdz personai orientēties ētikas prasībās un tās ievērot.⁴ Tomēr nevajadzētu censties pēc iespējas detalizētāk fiksēt un ētikas kodeksos uzskaitīt un aprakstīt visus iespējamus mediķa profesionālās ētikas aspektus. Tas var radīt risku kādā nestandarta situācijā neatrast atbilstošu normu ētikas kodeksā. Ētikas normām ir jābūt pēc iespējas lakoniskām un vienlaikus maksimāli visaptverošām. Tāpat jāpatur prātā, ka tiesību normu un priekšrakstu esamība, neatkarīgi no tā, vai ētikas normas un profesionālās darbības principi būs vai nebūs ietverti iekšējos vai ārējos normatīvajos aktos, negarantēs to ideālu ievērošanu un īstenošanu dzīvē. Taču šāds tiesiskais regulējums spēj samazināt riskus līdz pieņemamam minimumam.

Ārstniecības procesā satiekas ideālās vērtības, kas izriet no medicīnas ētikas un normatīvajiem aktiem, ārstniecības personas individuālās un profesionālās vērtības un pacienā individuālās vērtības un tiesības. Ideālā variantā starp tām ir jābūt korelācijai. Ja tās ir atšķirīgas, tad rodas augsne kolīzijai, pārpratumiem un pat iespējamiem pārkāpumiem. Rodoties pārpratumam un pacienta cieņas aizskārumam, pēc iespējas drīzāk ir jāmeklē situācijas izlīdzinājums un pušu izlīgums medicīnas iestādes iekšienē. Risinājums primāri ir jāmeklē nevis formālu procesu iedarbināšanā un pārkāpto normu uzmeklēšanā kodeksos, bet veselajā saprātā un emocionālajā inteliģencē. Kā savulaik trāpīgi ir atzinis psihoanalītiķis Maikls Bālints –

---

³ Valsts prezidents E. Levits Publisko tiesību institūta un tā draugu organizētajās juridiskajās sarunās par vērtībām Eiropā un Latvijā Valsts administrācijas skolā 2019. gada 3. janvārī.

⁴ <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/tiesnesa-etika-komunikācijas-etikas-dimensija-nodotas-informācijas-skaidrība/>

“pats ārsts ir labākās zāles”,⁵ ar to uzsverot ārsta personības – cieņas, empātijas, emocionālās inteliģences – nozīmi un vērtību pacienta ārstniecības procesā. Psihoanalītiķa ieskatā, ja ārstniecības procesā no ārstniecības personas ir bijusi attieksme, kas pamatsaknē ir iznīcinājusi komunikāciju ar pacientu, turpmākās terapijas rezultātu auglīgums ir maz iespējams. Ārsta kontakts ar pacientu ir izšķirošs aspekts ārstniecības procesā. Tas pats ir attiecināms uz situāciju, kad jau ir noticis iespējams pacienta cieņas vai tiesību aizskārums. Ārstniecības personas vai iestādes nekavējoša, laipna, cieņpilna un diplomātiska reakcija un izlīdzinošs dialogs ir ārkārtīgi nozīmīgs emocionāla iekaisuma mazināšanā un novēršanā.

Tikai tad, kad aizvainojuma un dusmu uguni nav iespējams dzēst ar cilvēcisku atvainošanu, laipnu un cieņpilnu un uz izlīgšanu un aizskāruma novēršanu vērstu sarunu starp mediķi, pacientu un ārstniecības iestādi, ir jāiedarbina procesuālie konflikta apstākļu vērtēšanas un risināšanas mehānismi ārstniecības iestādē vai profesionālajā organizācijā. Formālajā procesā būtu jāvērtē, vai tiešām no ārstniecības personas puses ir noticis pārkāpums, kāds ir tā raksturs un smagums, izdarīšanas apstākļi, pacientam radītās sekas, mediķa vainas pakāpe, iepriekš fiksētie pārkāpumi, reputācija, atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi, u.tml. Ja ārstniecības iestādē tiek ievērotas normatīvo aktu prasības un ētikas normas, un nodrošināta pacientu drošības uzraudzība, bet ārstniecības procesā tomēr ir konstatēta ētikas vai profesionāla kļūda, ir svarīgi, lai tā eventuāli tiktu rūpīgi izanalizēta ārstniecības iestādes iekšienē, un gūtie secinājumi novestu nevis pie formālas mediķa sodīšanas, bet primāri radītu vadlīnijas un priekšnoteikumus, lai nākotnē šāda veida kļūda vairs neatkārtotos.

Ja ārstniecības personas nevēlas, lai to profesionālos pārkāpumus vērtē citi, tad kā pirmajiem tas ir jādara pašiem mediķiem. Tas nozīmē, ka ir jābūt modriem un prasīgiem gan pret sevi, gan pret saviem kolēģiem, ir jāievēro augsta profesionālā ētika un situācijās, kad ir acīmredzami pārkāpumi, ir jāizsaka aizrādījums arī kolēģim, jo tieši ārstniecības aprūpes sistēmai piederošas personas viena otrai var visprecīzāk un savlaicīgāk izteikt korektus un pamatotus aizrādījumus. Cik atbildīgi mediķi būs pret sevi un savu amatu, tik arī prestiža un uzticama būs medicīnas aprūpe kopumā.

Ārstniecības personām ir nepieciešama dziļa un kompleksa izpratne par vērtībām un pareizu uzvedību. Turklāt mediķiem pašiem ar savu uzvedību šī izpratne ir jāapliecina arī praksē. Šādu izpratni nevar apgūt tikai teorētiski izlasot morāles un ētikas normu kompendiju vai saskarsmes psiholoģijas rokasgrāmatas, tā nāk kopā ar personas emocionālo inteliģenci, empātiju, dzīves pieredzi, personisko vērtību sistēmu un attiecīgās iestādes korporatīvo kultūru un pārstāvētajām vērtībām. Taču

---

⁵ <https://www.balintsrbija.org/en/michael-balint/>

to var ievērojami veicināt medicīnas ētikas pratības sekmēšana vispirms jau teorētiski un praktiski studiju procesā un rezidentūrā, pēc tam tālākizglītībā - ar ārstniecības iestāžu un profesionālo organizāciju skaidrojumiem par komunikācijas “profesionāli emocionālo pusi”, praktiskiem, izglītojošiem un interaktīviem semināriem medicīnas ētikas, saskarsmes psiholoģijas un pacientu tiesību aspektos.

Augstie morālie standarti, kas rakstītu vai nerakstītu ētikas normu veidā ārstniecības personām ir jāievēro savā profesionālajā darbībā ir atskaites punkti spriešanai par uzvedības un saskarsmes kultūru starp mediķi un pacientu, jo ētikas un morāles normas pēc būtības apzīmē sabiedrības priekšstatus par pareizu uzvedību un vērtībām. Šīs normas ārstniecības personas saskarsmē ar pacientu nav atdalāmas no konstitucionālajām tiesībām uz veselību, tām ir nesaraujama savstarpēja saistība, kas balstās uz cilvēcisko cieņu un empātiju. Ja tiesības varam apzīmēt kā mākslu par labo un taisnīgo⁶, tad morāle un ētika ir kā pamatinstrumenti labā un taisnīgā radīšanai un nosargāšanai gan veselības aprūpes jomā, gan sabiedrībā kopumā.

---

⁶“*Ius est ars boni et aequi*” – Publius Iuventus Celsus